

BELGRAD'DAKİ BAYRAKLI CAMİİ

M. Tayyib OKIÇ

Gerek umumiyetle İslâm, gerekse hususiyle Osmanlı tarihinde «Dâru'l-Cihâd» denilen Belgrad'ın müstesna bir yeri vardır. Üç asrı aşan bir müddet içerisinde (1521 - 1867) Osmanlıların elinde kalan bu mühim mevki, askeri olduğu kadar, kültürel bakımdan da tarihte büyük rol oynamış bir kale şehirdir. Bu uzun müddet içinde Osmanlı Türkleri, bu şehri pek güzel ve mühim sayısız mimâri eserlerle donatmışlardı. Ne yazık ki muharebeler, yangınlar bir taraftan, hıristiyan taassubu diğer taraftan, bunların hepsini yok etmiştir. Halbuki Evliya Çelebi zamanında şehrin nüfusu yüz bin civarında idi. Bizzat Evliya Çelebi şer'î mahkeme sicillerine dayanarak, Belgradın müslüman mahallelerinin 37 sini ismen zikretmektedir. Bunlara karşılık sadece Rumların üç, Sırp ve Bulgarların keza üç, Ermenilerin de bir mahallesi vardı. Bu mahallelerin civarında bir miktar Yahudi ahalisi de bulunuyordu. Katoliklerin (Frenk) mahallesi yoktu. Yüz altmış büyük bina (saray) dan, Evliya Çelebi en mühim sekizinin ismini saymaktadır. Kervansaraylar, hanlar, çeşmeler, sebiller, hamamlar, imaretler, değirmenler, bekâr odaları, büyük sayıda dükkânlar ihtiva eden pazar ve çarşıları meşhur idi. Belgradın bağları ve mesireleri de güzeldi. Kültür bakımından da Belgrad, büyük ehemmiyeti hâiz bir şe-

hirdi'. Bu yazımızın asıl mevzuu olan Bayraklı câmiini ele almadan önce, asırlar boyunca Belgrad'da yetişmiş âlim ve ediblerden bir kaçına burada temas etmek arzusundayız.

Belgrad şehri, zamanla tam bir islâm kültür merkezi hâline gelmişti. Lisans diplomaları (icâzet) veren sekiz medresesi dışında, Hadis ilmi tedrisâtına mahsûs dokuz «Dâru'l-Hadis» müessesesini Evliya Çelebi kaydetmişti¹. Aynı müellif, bu vesile ile, mühim bir not ilâve etmektedir ki, bundan anlaşıldığına göre, Belgraddaki Hadis ilmi araştırmalarının kurucusu Belgrad müftüsü ve eski Şeyhu'l-İslamlardan olan Abdurrahim Efendi idi². Belgrad'da yetişen âlim ve edibler çoktur. Biz burada - misâl olarak - ancak bir kaç isim zikredebileceğiz : :

1) Evliya Çelebi, Seyahatnâme, İstanbul 1315 (V, 376).

2) Evliya Çelebi, Seyahatnâme, (V, 378).

3) Aynı eser (V, 378). - Büyük âlim ve aynı zamanda devlet erkânı nezdinde nüfuzlu bir zât olan Abdurrahim Efendi Adana'dır. Süleymâniye müderrisi olarak kariyerine başlayan Abdurrahim Efendi, Yenişehirde ve Sultan Ahmed Dâru'l - Hadisinde de müderrislik yaptıktan sonra, İstanbul kâdısı oldu. Anadolu Kazaskerliği ve Sadr-i Rumeli mansıplarını ihraz eden bu zât, 1057/1647 yılında Seyhu'l - İslâmlığa getirildi. Fakat bu makamda ancak üç ay kadar kalabildi, Mek keden sonra sıra ile Kudüs ve Üsküdar kâdısı oldu. Nihayet Belgrad müftüsü tayin edildi. Bu makamda dört buçuk sene kaldıktan sonra 1066/1656 yılında vefat edip İmâret câminin haremindedir defnedildi. (Bkz. İlmiyye sâlnâmesi, İstanbul 1334, s. 455 - 456)

1) «Kul, lav kâna'l-bahru mida-dan...» (قرآن كان البحر داء) 'Ayc-

ti kerimesini - bir risale halinde - tefsir eden Muhammed ibn Mustafa Nebih el-Belgrâdî.

2) Pedagog Osmân ibn Ahmet el-Belgrâdî («Ta'lîmu'l-Müteallim - Tarfuku't - Taallüm»).

3) Filolog Sıdkî el-Belgrâdî («Mu'rebu'l-Avâmil»).

4) Coğrafyacı Osmân ibn Abdi'l-Mennân el-Belgrâdî (Almancadan terceme ettiği bir coğrafya kitabı vardır)..

4a) Keza Peçevî Tarihine (1636 dan 1651'e kadar bir zeyl yazan Bosnalı Mustafa ibn Ahmet El-Belgrâdî vardır.

5) «Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fı Ulamâ'i'd-Devleti'l-Osmaniyye) adlı, Taşköprü-zâde Ahmed ibn Mustafanın meşhûr biyografya kitabını arapçadan türkçeye «Hadâ'iku'r-Reyhân»⁴ başlığı altında terceme eden Muhtesib-zâde (İbnu'l-Muhtesib) Muhammed Hâkîf el-Belgrâdî.

6) Hükümdarlara nasihat «Nasihatu'l-Mülûk» isimindeki siyasi bir eserin müellifi Ebu'l-Yüsr Ali ibn Abdîrahmân el-Belgrâdî.

7) Çiçekçiliğe dâir «Risâle-i Esâmi-i Lâle» sahibi Ahmed Kâmil el-Belgrâdî.

8) «Kitâbu'l-Hendese» müellifi mühtedi Abdullah el-Belgrâdî.

9) Tasavvuf sahasında eser yazarlardan Muhammed Vefâ ibn Müslim el-Belgrâdî («Kitâbu'l-Arûsi'l-İnsâniyye fı Ma'rifeti't-Tecelliyâti'r-Rahmâniyye», «el-Mesâmi' fı Mezheb't-Tasavvuf, «Kaside-i Vefâ»).

10) Nasûhî el-Belgrâdî («et-Terşihât»).

10a) Belgrad müftüsü Bosnalı Molla Süleyman Efendi'nin «Buğyatu'l-ârifin ve Ravdatu's-sâlikîn» adlı eseri zikre değer.

10b) Belgrad'daki Mevlevî tekkesi şeyhi Receb Dede (el-Adenî) «Nahl-i Teciellî» isimindeki eserin müellifidir.

11) Belgradta yerleşmiş ve bu yüzden «Munîrî-i Belgrâdî» adıyla tanınan Bosnalı Nurullah Efendi ki, fütüvvetnâmelerin tenkidini ihtiva eden «Ni-sâbu'l-İntisâb» ve bundan başka «Silsiletu'l-Mukarrabîn ve Menâkibu'l-Muttakîn» ile «Sübûlu'l-Hüdâ» adlı eserleri çok mühimdir. Hüseyin Lâmekânî ile Aziz Mahmud Hüdâf'ye yazdığı su-fileri tenkid zımındaki mektupları ve bu iki sufinin kendisine gönderdikleri cevablar alâka çekicidir. Başagiç'e göre. Munîrî, Şeyh Sa'dî'nin «Gülîstan»ına bir şerh yazmıştır. Bursalı Mehmed Tâhîr'e göre ise, onun bir de «Tuhfetu'n-Nasîha» isimli bir eseri vardır. Her iki müellif, Munîrî'nin «Seb'iyât» adlı bir eserinden de bahsetmektedir. ler⁴.

12) Yine aslen Bosnalı olup Belgrad'da resmi tercüman vazifesini deruhte eden Osman ibn Abdîrahmân, meşhur Yunan hekimi Dioscorides tarafından kaleme alınıp Mathioli tarafından latinceye terceme edilen «Materia Medica» adlı eserin nebatat kısmını türkçeye çevirmiştir. Bu tercemede mütercim, nebatların türkçe isimleri yanında boşnakça karşılıklarını da vermiş olması, tercemesinin mühim hususiyetlerinden biridir⁷.

4) Kur'an, El - Ahkâf Sûresi, XVIII, 109.

5) «Hadâ'iku'r - Reyhân»ın mevcut yazmalarının tedkiki, bu eserin «Şakâik» in kısmi bir tercemesi olduğu neticesini vermektedir. «Laysat kemâ yenbağî» ifadesiyle tercemeyi pek beğenmediğini söylemek isteyen Kâtib Çelebi, eserin noksanlığı hakkında birşey söylememektedir (Keşfu'z - Zünûn, II 1057). İstanbul Kütüphanelerinde bu eserin on kadar yazma nüshası vardır.

6) Dr. Safvet Beğ Bağacı, Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carrevini, Zagreb 1931, s. 51. - Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333, II, 25 - 26). - Müftü Abdurrahim Efendi gibi, Müniri de İmâret Camii hariminde defn edilmiştir (Nkic, Dzamije u Beogradu, s. 174).

13) Burada Belgradın mühim şahsiyetlerinden biri olan Râşid Belgradî yi de zikretmeden geçemeyeceğim. Aslen Boşnak olan Râşid, Osmanlı hükümlerinin hemen hemen sonuna kadar Belgradta kalmış, bütün o buhranlı hâdiselerin bizzat şahidi olmuştur. Belgradta, Bosnada, Tesalyada, ve diğer bazı yerlerde mühim siyasi vazifeler görmüş, yeni kurulmuş Sırp prensliği ileri gelenleriyle resmi temaslarda bulunmuş olan Râşid, İstanbul'da miladi 1882 yılından sonra vefat etmiştir. Belgradta iken çok zengin ve kıymetli Türkçe ve Sırpça yazılmış kitaplardan müteşekkil şahsi kütüphanesini bir saldırı esnasında sırp mütecâvizleri, diğer malları ile birlikte yağma ve imha etmişlerdir. Aynı zamanda bir câmi kütüphanesi (Türbe câmii) de tanzim eden Râşidin yüksek kültüre sâhip olduğu meydandadır. Râşidin kıyafeti, o zamanlarda Belgradta nâdiren görülen avrupâi kıyafet idi. Râşid efendi, iki kardeş arasında cereyan eden bir diyalog şekline sokarak Sırbistan prensliğinin, bilhassa Miloş kinazlığından itibâren, siyasi ahvâlini anlatan mühim bir muasır târih kaleme almıştır. «Târîh-i Vak'a-i Hayretnümay-i Belgrad ve Sırbistan» ismini taşıyan bu eser, üç cildlik kitab ve bir zeyl'den (İbretnüma) ibarettir. Kitabın yegâne basılan kısmı birinci cildir (İstanbul 1291/1874). Matbu olan birinci cildin mukaddemesinde müellif, eserin üç cildten müteşekkil olduğunu⁷ ve ikinci cildin⁸ de hazır olduğunu ifade etmektedir. Râşid efendi üç cildlik kitab ve bir risâle halinde zeylini tamamlamış, fakat birinci cildten başka hiç bir şey neşredemeden vefat etmiştir. Birinci cildin bir sırpça tercemesi Sırp Krallık [İlim] Akademisi tarafından 1894 tarihinde tab' edilmiştir⁹. Selânikteki Mütercim A.S. Çohacıç'e, eserin ikinci cildinin hiç yazılmamış olduğunu Alman konsolusu Dr. Mordtmann 1892 yılında söylemişti. Râşid Bey'in vefat

ettiğini öğrenen Çohacıç, «Sırp modern tarihine dâir bu eserin geri kalan kısımlarının (yazılmış iseler) neşredilebileceği hususundaki ümidimiz daha azdır» dediği halde¹⁰, bu satırları yazan, eserin tamamını, yani üç cild ile zeylini, keşfetmiş durumdadır. Şu varki, Râşid beyin, eserine ilâve ettiği ve Sırbistanın muasır mühim şahsiyetlerini gösteren fotoğraflar, maalesef kitaptan çıkarılmıştır. Belgrad ve Sırbistan üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin son devrine ait bu mühim eserin neşredilmesi temenniye şayandır.

Ferâiz (mîrâs hukuku) mütehasıslarından olup, 1029/1620 tarihinde İstanbul'da vefat eden Ali el-Belgradî

7) Bu terceme hakkında bkz : M. Tayyib Ok'ç, Matlioli u turskom prevodu (Gayret Mecmuası, Sarajevo Ocak 1940, s. 11 - 12. Bkz. keza aynı müellif «Hadiste Tercümân (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1937, cild XIV, s. 35)

8) Târîh-i vak'a-i hayretnümay-i Belgrad ve Sırbistan, s. 10 (İhtar ve takrizat yollu beyân - ı hâl)

9) Aynı eser, s. 232.

10) Raşid - Beya İstoriya çudnovatih doğacaya u Beogradu i Srbliyi s turskog prevoo D.S. Çohacıç, Beograd 1894. - in 4° ss. I - IX + 1 - 95.

11) Aynı eser (Çohacıç'in önsözü, s. IV). Râşid'in bu eserinden başka, meçhul bir yazarın «Belgradın vukûat-ı Sahihası» isimli on sahifelik yazma bir eseri daha vardır. Garbda 1863 senesinde bütün Avrupa'ya hitaben neşredilen, fakat o devir Belgrad ve Sırbistan müslümanlarının acıklı durumlarını meakut geçen bir eserin muharririne cevab ve reddiye mahiyetindedir. Ayrıca Şeyh Seyfuddin Kemura da, türkçe tarihî vesikalara, Saraybosna şer'î mahkeme sicilleri ile, «Muvakkit» adıyla tanınan Salih Sıdkı Hacıhüseynoviç'in «Tarih - i Diyâr-ı Bosna»sına ve diğer bazı türkçe tarih kitaplarına istinaden 1916 da Saraybosnada Sırp isyanına dair bir kitab neşretmiştir. (Prvi Srpski Ustanak pod Karacorcem). Aynı mevzua tahsis edilen daha iyi hazırlanmış bir ikinci eser Hazım Şabanoviç'e âiddir : Turski Izvor i Srpskoj Revoluciji 1804» (1804 senesi Sırp isyanına dair türkçe kaynaklar) adını taşıyan bu eser, Sırbistan Halk Cumhuriyeti Tarih Kurumu tarafından 1956 da yayınlanmıştır. Her iki kitab türkçe vesikaların metinlerini de ihtiva etmektedir.

ile bu listeyi kapatalım. Onun meşhur «es-Sirâciyye» üzerine bir şerhi olduğu gibi, ferâize dâir müstakil bir eseri de vardır. Bu eserin Paris Bibliothèque Nationale'inde mevcut güzel yazma nüshasının bir fotokopisi Saray - Bosna'daki kolleksiyonumuz arasında bulunmaktadır¹².

Buraya kadar zikri geçen eserlerin ekserisinin yazmalarını İstanbul kütüphanelerinde bulabiliyoruz.

Ahmed Çelebi, Nuri, Nâsib, Şehriyâr, Âkif, Sâdık, Ahmed Kâmil Paşa, Müslim Ebu'l-Vefâ gibi bir çok Belgrad şairi arasında, Muhammed Vefâ Belgrâdî'nin, memleketi Belgrad'a olan hasretini ifade eden şu beytini zikre delim :

Hasret-i hısn-i Belgrad ile her şa-
m-u sahar

Tuna ve Sava gibi durmaz dû çeş-
mim ağlar.

Belgrad'daki Kethüda Bey camii imamı, Ahmed ibn Osman Efendi el-Belgrâdî, 1166/1752 senesinde el-Kâdî 'iyad ibn Mûsâ'nın «Meşâriku'l-Anvâr» adlı Hadis eserini istinsah etmiştir. Bu yazma eser, diğer arapça, farsça ve Türkçe yazma ve basma eserlerden müteşekkil bir kolleksiyonla birlikte İpek ten Belgrad Üniversite kütüphanesine satın alınmıştır. Halen bu yazma kitab orada muhafaza edilmektedir¹³.

Biz burada, misal olarak Belgrad-da yetişen veya orada uzun zaman kalan ilim ve edebiyat erbabından ancak bir kaç kişiye işaret etmekle iktifa ettik. Bunların tafsilatını başka bir vesileye bırakıyoruz. Fakat bu mülâhazanın sonunda bir de Belgradı kötöleyen bir risaleye işaret edelim. Ahmed ibn Ahmed Hoca isminde bir zâtın, arapça olarak, kaleme aldığı «Kelimâtun fi Zemmi Belgrad» adlı, küçük bir risalesi vardır. Hâlen yazma hâindedir.

∴

Avusturyanın Belgradı üç defa işgâli (1688-1690, 1717-1739, 1789-1791)

sonunda câmiler ya tahrib edilmiş, ya hastahane veya mesken olarak kulllanılmış, veyahud daha çok kilise ve manastırlara tahvil edilmişti. Mehmed Remzi Deliç'in ifadesine göre, Avusturyanın ikinci defa olarak Belgradı zaptı üzerine (1717) ilk yaptığı iş en güzel ve en büyük câmii, katedral kilisesine çevirmek olmuşdu. Diğer büyük bir câmi'in yerinde bir hastahane kurulmuştu. Şehrin Avusturyalılar tarafından işgâli akabinde Cizvitlere iskân müsaa-desi verilmiş ve onlar da bir çok camii kilise, manastır ve hastahaneye çevirmiş veya mesken olarak kullanmışlardır. Katoliklerin Fransisken, Kapüsen, Minorit ve Trinitar gibi diğer tarikatlerine (Ordres religieux) de aynı müsaa-de verilmiş, onlar da bir çok camii, kilise, manastır.. vs. ye tahvil etmişlerdir. Avusturya askeri makamları da, bizzat aynı hareketlerde bulunmuş ve muhtelif bahanelerle (meselâ şehre yeni plân tatbik edilirken) müteaddid câmileri ortadan kaldırmış veya kilise ve manastırlara tahvil etmişlerdir. Bılhassa Avusturyanın Belgradı ikinci defa işgalinde (ki 22 sene kadar sürmüştür) köklü tebdilata girişilmiş, Belgrad ve Sırbistanın -ellerindeki -diğer bölgelerini tam bir Alman ve katolik ülkesi haline getirmek için hummalı bir faaliyet gösterilmiş ve büyük gayretler sarfedilmiştir. Sırp tarihçilerinden Duşan Popoviç «İki yüz sene evvel Belgrad («Beograd pre 200 godina», Beograd 1935) adlı eserinin sonunda, Belgradın 1737 yılındaki istirdadiyle, Osmanlılar -belki farkına varmadan -hem sırpılığı, hem de ortodoksluğu kurtarmıştır, mealinde haklı bir ifade de kullanmaktadır.

12) Bkz. keza, Bursalı, Osmanlı Müellifleri, II 26.

13) Dr. Hasan Kaleşi, Znacajna prino-va u Universitetskoj Biblioteci «Svetozar Markoviç» (Bibliotekar, 1957, IX, 288 - Bkz. keza Nikić, Prilozi istoriji beogradskih dzamija, in : Godisnjak Grada Beograda, Beograd 1960, VII, 145 - 150).

Bu meseleyi sureti mahsusada Rus ve diğer kaynaklara müracaat etmek suretiyle - tetkik eden ve Üsküb Edebiyat Fakültesi'nde senelerce profesörlük yapan, Hersekli Sırp ortodoks Dr. Pero Sliyepçević, aynı târihi ve ilmî neticelere vardığını ve bu hususun yalnız sırpılık için değil, hatta yalnız Balkan ortodoksluğu için de değil, Rusya dâhil, bütün ortodoks ülkeleri için vârid olduğunu, 1940 yılında, bana tafsilâtiyle anlatmıştı. Zagreb'deki Yugoslav İlim ve Güzel Sanatlar Akademisi azalarından merhum Profesör-Hamdi Kreşevlyakoviç «Banaluka altındaki savaş» adlı risalesinde, bu hususun Bosna ve Hersek müslümanlığı için de vârid olduğunu yazmıştır¹⁴. Aslında Banaluka savaşında, Sultanın haberdar olmamasına ve Sadrazamın muhalefetine rağmen, Boşnakların telkinleri ve ısrarları üzerine, o zamanki vâli ve eski sadrazam, meşhur Hekimoğlu Ali Paşa, cephe kumandanlığını kabul ederek, general Hildburghausen kumandası altındaki Avusturyalıları korkunç bir hezimetle uğratmış ve Bosna'dan kovmuştur. Bu parlak muzafferiyetin Belgrad ve Sırbistan'daki cephe de de tesiri olmuş, Avusturyalılar oradan da koğulmuştur. Aynı zamanda Banaluka muzafferiyeti, bu muharebenin üçüncü cephesi olan Rusya'da dahi müsbet neticeler vermiş ve 1739 yılında akdedilen Belgrad muahedesini adeta imlâ ettirmiştir¹⁵. Böylece Avusturya'nın, Balkanları katolik ve Alman yapmak hususundaki planları suya düşmüştür.

Banaluka'daki bu mühim muzafferiyetlerin ilim ve edebiyatta dahi akisleri olmuştur. Bosna Novi (Bosanski Novi) kadılarında Ömer Efendi'nin, bu mevzu ile ilgili eserini esas tutan Macar mühtedilerinden İbrahim Mütferrika «Ahvâl-i Gazavât der diyarı Bosna» (İstanbul 1154/1741) başlığı altında

tabettirmiştir. İkinci tabında eserin ismi değişmiştir : «Tarihi Bosna der Zamanı Hekimoğlu Ali Paşa» (İstanbul 1293/1876). Üçüncü tab'ında ise kitab yine başka bir başlık taşımaktadır : «Bosna Gazavât-ı Dahiliyesi an 1149 ilâ 1152» (İstanbul 1295/1878). Fakat kitabı kısaca «Tarihi Bosna» diyenler vardır. Eserin bir çok yazması bu matbu nüshalara istinaden istinsah edilmiştir. Eser İngilizce, Fransızca ve Almancaya terceme edilmiştir. Bu savaştan bahseden Bosna Akhisarlı Hâc Nesim oğlu Ahmed ibn Hasan'ın hatıratı keza mühimdir. Bu harbin Rusya cephesinde Oçakov - Özü'de 1736 yılında Ruslara esir düşen bu zât, Rusçukta iken 1186/1772-3 de esaret hayatını, esarete düşükten sonraki Kostromaya ve dönüşte Akhisara kadar geçtiği yerleri anlatmış, bu üç cephe harp hakkındaki bilgilerini serdetmiştir. Müellifin eliyle yazılmış bu hatırat (autographe), yegâne nüsha olarak, Paris Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Bir fotokopisi koleksiyonumuzda mevcuttur.

14) Boşnakların bu hareketi «Sultanın emri ve malûmatı dışında ve Sadrazamın arzusu hilâfına olarak, Bosnada başlanmış ve nihayetlenmiş olduğu için, daha büyük bir ehemmiyet kesbetmiştir. Bu hareket böylece enerjik bir şekilde yapılmış olmasaydı, müslümanlar yok olurdu ve böylece Bosna ve Hersekteki islâm kültürünün hiçbir izi kalmamış olurdu. Bu memleketin dil strüktürü dahi bugün başka bir manzara arzederdi. (Hamdi Kreşevlyakovic, Bitka pod Banjom Lukom, 4.8.1737 - İkinci yüzyıl münasebetiyle, Sarajevo 1936/1937 yılına ait) Narodna Uzdanitza» vilhğından ayrı basım s. 28). Ekz. keza : M. Tayyib Okic, Yedan Naş Zaboravljeni Istoricar XVIII. v., Sarajevo, 1938/1939 senesine aid «Gayret» almanağından ayrı basım, s. 17). Üsküb Halk Üniversitesinde verdiğimiz konferansta okuduğumuz yazı.

15) Belgrad'ın bu ikinci istirdadına dair Râgıb Paşa'nın «Fethiyye-i Belgrad» adlı risâlesinin birkaç yazma nüshası olduğu gibi, Mustafa Münif'in de bir zafernâmesi vardır (Zafernâme-i Münif, veya Fethnâme-i Belgrad).

Bu mühim hadise vesilesiyle, muzaffer kumandan Hekimoğlu Ali Paşa'ya bir kaç müellif eser ithaf etmiştir. Ezcümle : Mostarlı Şeyh Fevzi'nin (1747) «Bülbülistân» adlı Farsça eseri gibi. Bu eserin fransızcası doktora tezi ile birlikte Paris'te, Hırvat müsteşrik ve mühtedilerinden Dr. Mirza Abdurrahman - Milivoy Maliç tarafından 1935 yılında neşredilmiştir. (Bulbulistan du shaikh Fewzide Mostar, poète Herzégovinien de langue persane) Şeyh Fevzi aynı zamanda bu muhaarebe ve bu muzafferiyete ait olmak üzere üç manzûm tarih de düşürmüştür. Akhisarlı Mustafa ibn Muhammed (1755) «Tebşîru'l-Guzât adlı eserini, onun hemşehrisi Şeyh Ali (1747 civarında) hükümdar ve vezirlere nasihat mevzulu risalesini Hekimoğlu Ali Paşaya ithaf etmişlerdir. Banaluka muzafferiyetinin beşinci günü, bu tarihteki hadiseye şair ve edib Bosnalı Mustafa Muhlisi bir şiir söylemiştir. Şiir yirmi yedi beyt ihtiya edip. beytler Arapça, Farsça, ve Türkçe olarak dizilmiştir. Evvelce Saray - Bosna kadılığında bulunmuş olan Bursalı Seyyid Ahmet Hasib Mu'minzâde Efendi, Ali Paşa ile diğer kahramanlara mahsus bir tebriknâme ile birlikte, bu muzafferiyete dâir bir şiir yazıp göndermiştir. Bosnalı Osman ibn İbrahim ismindeki bir zât arapça olarak yazdığı «Tahkîku'n-Niyyât» adlı risalesini keza Ali Paşa'ya ithaf etmiştir.

Bu son derece mühim muzafferiyeti dile getiren bir boşnak halk türküsü de vardır. Memhed Beg Kape-tanoviç (Ljubuşak), biraz evvel zikri geçen Ömer Efendi'nin Tarihine istinaden bu türküyü genişletmiş, 1888 senesinde ilk defa, 1905 senesinde ikinci defa olarak Saray - Bosnada neşretmiştir («Boy pod Banjom Lukom, 1737»). Aynı türkünün Türkçe tercemesini yapıp İstanbul'da 1326/1908 de neşreden

zât Hersekli Dede Paşa zâde Osmân Mazhar Paşadır (Banaluka sahrası muharebesi).

Belgrad camileri

Belgrad camileri hakkında verilen en eski haber 1521 tarihlidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad sefernamesinde : 26 Ramazan 927 [29 Ağustos 1521] günü : «Aşağıdaki kiliseyi camie tahvil ettiler» kaydı vardır. Kanuni Belgrada geçmiş ve bu camide ilk cuma namazını kılmıştır¹⁶.

Belgrad camilerinin büyük kısmı âbidevî (monumental) binalar olup, müstesna güzellikleri ile yabancı seyahatçıların hayranlıklarını çekiyordu. Evliya Çelebinin Belgrad camileri ve bilhassa minareleri hakkındaki medihkâ tavsifleri malûmdur.

Vilovski'nin nakline göre Stephan Gerlah ve Salamon Schweiger (ki bu zatlar imparator elçileri refakatında 1573 ve 1578 senelerinde iki defa Belgraddan geçtiler), şöyle derler : «Kabalık camilere sahib Belgrad, binalarının haşmetiyle Budin'i geçmektedir. Halbuki evvelce Budin, Belgraddan ileri idi¹⁷.

Belgraddan 1658 yılında geçmiş olan Quiclet «varoşta çok güzel camiler vardır»¹⁸ demektedir. 1663 senesinde Belgradı ziyaret eden Otendorf : Belgrad'ın büyük camileri, «güzel ve kıymetli halılarla donatılmıştır», «ekseriya kurşunla örtülmüşlerdir»; müellif bilhassa Emâ'im Bey Camii'ni güzel bulmuştur¹⁹. Şunu da hatırlatalım ki :

16) Nikiç, s. 151 (Gliša Elezoviç - Gavro Škrivaniç, Kako su Turci posle više op-sada, žauzeli Beograd, Beograd 1956, ss. 64 - 66'dan naklen).

17) Todor Stefanoviç - Vilovski Metamorfoza, Beograda, Beograd 1911. I, 32. Bkz. Nikiç, zikri geçen yazısı, s. 152.

18) Milan Markoviç, Jedan francuski putopisac u našoj zemlji 1658. (Glasnik Istoriskog Društva u Novom Sadu, Novi Sad-1934. s. 315.), bkz. Nikiç, s. 152, 202.

19) Nikiç (Dušan J. Popoviç'e istinaden), s. 152.

1721 senesinde yaptırılan Belgrad Aiman Belediyesi armasında imparatorluk kartalı altında, üç camiin resmi görülmekte idi²⁰. Katançığ'e göre, bilhassa eski usullere göre bina edilmiş birçok minare, Belgrad'a gayet güzel veçhe vermektedir²¹. Bantiş Kamenski 1808 yılındaki Belgrad için : «Şehir, harb yağmacılığının hazin manzarasını arz etmektedir», dedikten sonra der ki: «Belgradda taşdan yapılmış Türk camileri çoktur. Bunların yüksek kuleleri ki, uzaklarda beyazlanıyor-şehrin süsünü teşkil eder»²². Belgrad'ın «güneşte parlayan süslü ve ince cami minareleri» sayesinde bu şehir, Mayer'in Universum Lexicon'unun «dünyanın en güzel manzaraları arasına dahil edilmiştir (1838)»²³. Bundan bir kaç sene sonra Sigfried Kaper şöyle yazmaktadır: «İlk bakışta Belgrad'ın üzerimde bıraktığı intiba unutulmaz ve müstesna olarak kalacaktır». Bilhassa camileri kastederek «ince minareler, ki beyaz kametini mavi göklere uzatıyor» şeklinde vasıflandırıyor²⁴. Belgradın en güzel camileri olarak telakki edilen yukarı Hisardaki Sultan Süleyman Camii ile İmaret Camileridir. Nikiç bunu yazısının Fransızca hülasasında dahi tasrih etmektedir²⁵.

Câmi ve mescidlerin sayısı hususunda tarihçilerle seyyahlar ittifak halinde olmayıp, verdikleri rakkamlar arasında da büyük farklar görülmektedir. Ancak 60 ilâ 80 kadar gösterenler olduğu gibi, meselâ, Evliya Çelebi 217 mihrab tesbit etmektedir²⁶. Bu rakkamı mübalâğalı bulanlar varsa da, bunun gerçeğe uyan bir sayı olduğunu kabul edenler de mevcuttur. Nitekim, son derece ciddi bir ilmi mecma olan Belgrad Şehri Müzesi Yılığında iki makalesini Belgrad câmilerine tahsis eden değerli Sırp ilim adamı Ljubomir Nikiç, bu rakkamı makûl

bulmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bazı mübalâğalı iddiaların mevcudiyetini tabii karşılıyorsa da, Belgrad câmileri hakkında verdiği sayıyı mübalâğalı görmemektedir. Zira, dediği gibi, garb hıristiyan seyyahları, minareleri sayarak İslâm mabedlerinin sayısını tesbit etmekte, minaresiz olan büyük sayıdaki mescidlerin farkına bile varamamaktadırlar²⁷. Halbuki mescidlerin sayısı câmilerinkine nisbeten daha çoktur. İşte câmi ve mescidlerin bu bolluğuna rağmen, halen Belgrad'da ayakta durabilen bir tek câmi vardır. O da Bayraklı Câmii'dir. Cami Gospodar Jevremova sokağındadır (kapı numarası 11 dir).

∴

Avusturya'nın Belgrad'ı ikinci işgali müddetince, şehrin dışında oturan bir miktar Çingene ile şehirde avare dolaşmakta olan meczûb bir dervişten başka müslüman kalmamıştı²⁸.

Katolik Avusturyalıların Balkanlarda, yalnız müslümanlara karşı değil, kendi mezheplerinden olmayan Hıristiyanlara karşı dahi tatbik etmek istedikleri dini siyaset, kameral müşavir

20) Villovski'ye göre Nikiç, s. 154.

21) Matija P. Katançığ. Spomen Beograda negdašnjeg Singiduna posrblo Luka Pavloviç (Glasnik Drustva Srbske Slovesnosti, Beograd 1853. V. 118, 120, bkz. Nikiç, s. 158, 201, 203.

22) Nikiç, s. 157. (Vukiçeviç'ten naklen).

23) D.J. Popoviç'e göre, Nikiç, s. 158.

24) Sigfried Kaper, Po nasem Podunavlju, preveo Corce Stratimiroviç, Beograd 1934, s. 35. Bkz. Nikiç, s. 158, 201 (not 16) 203 (not 128).

25) Nikiç, zikri geçen yazısı, s. 205.

26) Aynı eser (V. 377).

27) Lyubomir Nikiç, Camiye u Beogradu (Belgrad Câmileri) (Godišnjak [Muzeya] Grada Beograda, Beograd 1958, V. 151 - 206 Nikiçin bu ifadesi 152 - 153 sahifelerindedir). Aynı müellif, «Prilozi İstoriји Beogradskih camiya» (Belgrad câmileri tarihine katkılar), aynı yıllık, 1960, VII, 145 - 151. Bu mühim tedkik yazılarına istinaden, bilmen ve bilinmeyen Belgrad câmilerine ayrıca temas etmek niyetindeyiz.

28) Nikiç, s. 154, 202 (K.S. Protic, Putovanje kroz Srbiju 1719 - 1720 god. - Beograd 1889, s. 6 ve D.J. Popoviç'in eseri, II 35'e dayanılarak.

Borşesk'in teklifinden de kolayca anlaşılacaktır : «Bütün akıllı idareciler, kendi memleketlerinde, din birliğini sağlamağa çalışmışlardır. Dolayısıyla, katolik dinini desteklemelidir. Fakat, memleket, büsbütün hâli, gayri mes-kûn kalmasın diye, şark [Ortodoks] kilisesinin tahammül edilmesi mecburiyeti vardır»²⁹.

Nikiç'in ifadesine göre³⁰, Avusturya makamları Sırbistandaki hükümlerinin ilk zamanlarında, katolik ahalinin bulunmadığı yerlerde camilerin ortodoks kiliselerine tahviline cevaz vermiş veya hiç olmazsa bunu müsamaha ile karşılamışlardır. Böylece Semendire (Smederevo), Hasan Paşına Palanka (Hasan Paşa Palankası) ve Hisarcık (Grotzka) taki camiler ortodoks kiliselerine çevrilmiştir. (Hisarcık'taki cami prens Aleksander Würtemberg'in müsaadesiyle Ortodoks kilisesi olmuştur).

Avusturya'nın zaptettiği Sırbistan'ın diğer bir çok yerlerinde vaziyet aynı idi. Mesela Paraçin (Parakin), Koları, Kragujevac ve Çaçak'taki camilerde ortodoks kiliselerine tahvil edilmiştir (Çaçak'taki cami için, bir zamanlar ortodoks manastırı olduğuna dâir bir kayıt vardır, denmiştir). Sırbistan dahilindeki camilerin ortodoks kiliselerine tahvil edilmesine dâir kifayetsiz bir listenin D.J. Popoviç tarafından tanzim edildiğini, Nikiç bilhassa tasrih etmektedir³¹. Yine Nikiç'in ifadesine göre, bu devirde Belgrad'daki camilerden hiç biri hakkında ortodoks kilisesine çevrildiğine dair bir kayda rastlanmamıştır³². Hepsi ya katolik mabedi yapılmış veya başka maksatlara tahsis edilmişti: Fransisken, Trinitar, Minorit, Kapusen, Cizvit, Luteran ve Ermeni kato-

lik kiliselerine tahsis edilmiş camilerden başka : araba deposu, elbise deposu, inşaat aletleri deposu, mühimmat deposu, malzeme deposu, havagazı fabrikası, hastahane ve komedi tiyatrosu olarak kullanılan camiler vardır. Nikiç komedi tiyatrosu olarak kullanılan cami'i-Popoviç'ten naklen - zikretmektedir³³. Hatta Prof. Miodrag Ibrovac Fransız - Yugoslav kültür münasebetleri hakkındaki yazısında, bir çok Belgrad caminden birinde kurulan tiyatrodaki temsilleri Fransız tesirine dair bir misal olarak zikretmektedir³⁴. Belgrad camilerinin birçokları da tahrib edilmiş bulunuyordu.

Yüksek Avusturya subaylarından Graf von Burg, evvela bir camii kendi şahsına ait olmak üzere gasbetmiştir. Müteakiben iki cami daha gasbettiği ve kiraya verdiği kaydedilmektedir. İsmi zikredilmeyen yüksek bir subayın dul karısı tarafından kiraya verilen bir camiden de bahsedilmektedir ki, buradaki subay ile von Burg mu, yoksa

29) D.M. Pavloviç, Austriska vladavina u severnoj Srbiji (od 1718 - 1739), Beograd 1901, s. 55 (Bkz. Nikiç, Džamije u Beogradu - Godišnjak Grada Beograda, Beograd 1958, V, 155)

30) Nikiç'in zikri geçen yazısı (aynı almanak, aynı sahife)

31) Nikiç, Zikri geçen yazısı, s. 202 (Popoviç, III, 151 - 152.)

32) Nikiç aynı yazı, s. 155 - Zaten Avusturyalıların teşkil ettirdikleri subdelegation'un tekliflerinin 5. maddesine göre, «Sırlara : camilerin işgal edilmesi yasaklanmıştır» (bu teklifler her iki meclis tarafından tasdik edilmiştir). Zira esas itibarıyla, katolik kilisesi daha büyük haklara sahip olması mecburiyeti vardır». Bu hüküm 1727 tarihli İmparator Karlo'nun Declaratorium'una girmiştir (Bkz. Nikiç, aynı yazı aynı yer, ss. 155 - 156 (D.M. Pavloviç'e istinaden).

33) Aynı müellif aynı yazı, s. 154 (Duşan J. Popoviç, Graca za Istoriju Beograda od 1717 - 1739 - Spomenik Srpske Kraljevske Akademije, Beograd 1935, I, 156).

34) Enciklopedija Jugoslaviye, Zagreb, 1958, III, 360.

başka bir subay mı kastedildiği vazih değildir. 1728 tarihinde yapılan sayım dosyalarından çıkarılan bu malumatı. Nikiç - Duşan J. Popoviç'e istinaden nakletmektedir³⁵.

1791 - 1806 yılları arasında Belgrad camileri hakkında hiç bir malûmatı sahib değiliz. Ancak Anastas Yovanciç'in kaydettiğine göre, 1789 yılında zarar gören camiler, sonraları tamir edilmişlerdir³⁶.

Sırp isyanının elebaşısı Karacorcenin Belgrad'ı zaptına dair bir muasır yazarın kayıtlarına işaret eden Nikiç, Sırp «askerinin merhametsizce ve gayrı insanî bir şekilde çıplak bıraktıkları pekçok Türk kadınına Karacorcenin, merhamet göstererek, ikametlerine iki cami tahsis ettiğini» söylemektedir³⁷. Keza Nikiç - Jovo Toškoviç'e dayanarak - bu gibi zavallı Türk kadınlarına iki cami kâfi gelmeyip bir kaç tane daha tahsis edilmişti, diyor³⁸. Yine de Nikiç'in naklettiği Bantiş - Kamenski'nin ifadesine göre bazı camiler bakkal dükkanı olarak kullanılmış, diğerlerinde ise - kendisine anlatıldığına göre - domuzlar kapatılmıştır³⁹. Aynı seyyah 1808 yılı kayıtlarında - durumun değiştiğine işaret ederek - Türklerin ibadetlerini eda edebilecekleri tek bir cami dışındakiler virane olmuştur, demektedir. Karacorcenin idaresinde kaldığı müddetçe, Belgrad camileri hakkında başkaca malûmat yoktur⁴⁰. Ancak S.L. Popoviç'e göre, büyük pazar yerindeki cami (Jandarma kışlası avlusunda) ortodoks kilisesine tahvil edilmişti. Bu tahvil ameliyesinde, camiin dış mimarisine dokunulmamış, sadece minareye bir çan takılmıştır⁴¹.

1806 yılında, Sırp âsileriyle olan savaşlarda, Türkler camileri birer mukavemet merkezi olarak kullanırlardı (Meselâ Battal camii). Raşid Beye göre, öldürülmeyen müslüman aileleri camilere sığındı. Bu vesile ile birçok Belgrad camii yıkık «Battal» olmuştur⁴².

Dil reformu yapan, meşhur Sırp lûgatı, halk şiirleri, atasözleri ve diğer birçok eser sahibi olan, aslen Hersekli Vuk Stefanoviç Karaciç, müslüman Türklerin, ma'bedlerine olan sevgi ve bağlılıkları hakkında, 1839 yılı civarında istihza ile şöyle bir tavsifde bulunmaktadır : «Türk kadınları dileniyor, erkekleri ırgatlık ediyor, fakat yine de Sırppların haneleri arasında bulunan iki camii tamir ettiriyorlar⁴³.

Şunu da hatırlatalım ki 4.9.1862 tarihli Kanlıca konferansı protokolü gereğince, Belgrad varoşu hakkında Sırpplar şu taahhüde girmişlerdir. «Müslüman ahali si asırdide haklarına binaen, sahib oldukları yerleri terkederken, bıraktıkları dini binaları ile mezarlıklarına ihtimamla hürmet gösterilecektir» (Madde 1, fıkra 3)⁴⁴.

Battal Camii :

Belgrad camileri bahsinde, Battal camiine burada kısaca temas etmeden geçemeyeceğiz.

35) Nikiç, zikri geçen yazısı, s. 154 - 155.

36) Nikiç, s. 157.

37) Luka Triandafilu, Istorija Slaveno-Srba, Beograd 1919, s. 59 (Nikiç s. 157, 203).

38) O Padu Beograda i Şapca 26. dec. 1806 - 26 jan. 1807 god., Beograd 1930., s. 29. (Nikiç s. 157, 203.)

39 - 40) Jelena M. Vukiçeviç, Pisma jednog Rusa o Srbiji za vreme ustanka 1808. god. (Zvezda, Beograd 1901, III. 156, 176). Bkz. Nikiç, s. 157, 201.

41) Sreten L. Popoviç, Putovanje po Novoj Srbiji (1878 - 1880). Beograd 1950, s. 152 (Srpska Knjizevna Zadruga. 310 - 311). Bkz. Nikiç, s. 157.

42) Nikiç, s. 157. Nikiç, Raşid Belgradinin «Tarih-i Vak'ai Hayretnüma-i Belgrad ve Sırbistan» adlı eserden - İstanbul 1251/1874 - A. S. Çohaciçin Sırpça terceme sinden istifade etmiştir : Raşid Beja Istorija Čudnovatih dogacaja u Beogradu i Srbiji. Beograd 1894, I. 13 - Sırp Krallık Akademisi neşriyatından Spomenik XXIII.

43) Vuk St. Karaciç, Skupljeni Istoriski i etnografski spisi, Beograd 1898, I.213, Bkz. Nikiç, zikri geçen yazısı, s. 159, 203, not 143.

44) Bkz. Nikiç, Zikri geçen yazısı, s. 160.

Belgrad'ın merkezi bir yerinde kurulan ve sonraları harab olduğundan dolayı «Battal cami» denen ma'bed, bütün Belgrad camilerinden fazla alâka çekmiştir.

Battal Camiinin tamiri için 1832 yılında İstanbul'dan lâzım gelen para (elli bin kuruş) gönderilmiş ise de, knez Miloş bu tamire şiddetle karşı koymuştur. Gerçi Battal Camii'nin kurtarılması için yine muvaffakiyetsiz diğer bazı teşebbüsler olmuştur. Felix Kanitz, Prof. Yan Şafarik'in Battal Caminin Sırp halk müzesine tahvili fikrinden bahsetmektedir. Prens Mihailin de, Battal Camii'nin tamir edilip Devlet Arşivi haline getirilmesi plânı vardı Fakat bunun tahakkukuna ömrü vefa etmedi. Şu varki - Kanitz'in dediğine göre - terkedilmiş camilerin, kilise veya başka, gayri dinî işlerde, kullanılması yasağı hususunda, Bab-ı Âli ile müstereken kararlaştırılmış emirler bu ve buna benzer projelere mani oluyordu. Sonraları sıra ile : Hayvanların eğleği, ahlâksızlık yatağı, nihayet bütün civarın çöp ve muzahrafat deposu, kaza-ı hacet ve fena kokular yeri olduktan sonra, sütunlarının altı kazılmal suretiyle, 1873 senesinde, diğer birçok güzel camiin yanında, Belgrad şehrinin güzelliğine büyük katkılarda bulunan bu âbide, böylece yere yığılmış ve dağılmıştır. Diğer güzel camilerin akıbeti de, Battal Camii'nin akıbetinden farklı olmamıştır. Kanitz'in ifâdesine göre, geceleri ve «tesadüfen» bu gibi camiler birer birer havaya uçardı. Böyle vak'alar yavaş yavaş ve zaman zaman olurdu. Sonunda, 1876 da yüzlerce Belgrad Camii'nden ancak üç - dört kadarı ayakta kalabilmişti⁴⁵.

Bayraklı Câmii :

Bayraklı Câmii'nin inşa tarihi hususunda iki fikir vardır. Bir fikre göre, Kânunî Sultan Süleyman tarafından Belgrad kalesinin muhasarası esnasında (1521) Bayraklı Câmii inşa edilmiştir⁴⁶. Mehmed Remzi Deliç ise, câmiin

II. Süleyman tarafından Belgrad'ın Avusturyalılardan ilk istirdadı üzerine, 1690 tarihinde inşa edildiğini iddia etmektedir⁴⁷. Nikiç de bu tezi daha kabule şâyan görmektedir⁴⁸. Deliç'in «Muzaffer padişahın şerefine, câmiin minaresinde bayrağın dalgalandığına ve bayraklı isminin de ondan ileri geldiğine dâir iddiasını, Nikiç doğru bulmuyor. Onun isabetli fikrine (diğer bazı câmilerin durumuna binaen) bu isim namaz vakitlerini haber vermek maksadıyla minareye çekilen bayraktan gelmektedir⁴⁹. Ekrem Hakkı Ayverdi, Bayraklı Câmiini «son asır yapısı» olarak vasıflandırmaktadır⁵⁰. Bu iddia doğru olmasa gerektir. Zira Bayraklı Câmiini, Avusturyalıların Belgrad'ı ikinci işgallerinde (1717) katolik katedraline (Domkirche) tahvil ettikleri hususu kat'i olarak bilinmektedir⁵¹. Esasen son asırda bir câmi inşa etmek şöyle dursun, asırlar evvel inşa edilen câmileri korumak dahi mümkün olmamıştır.

1959 senesinde, Üsküpte - Türkçe olarak - intişar etmekte olan «Birlik» gazetesindeki bir yazıya atfen Abdullah Talunç ve Muhammed Babiç Bayraklı Camii'nin bânisi olarak, Hacı Evrenos torunu Ali Bey'i göstermektedirler.

45) Bkz. Nikiç, s. 162 ve 170. Nikiç, Kanitz'in her iki eserinden istifade etmiştir (Felix Kanitz, Serbien, Historisch - Ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859 - 1868, Leipzig 1868; Das Königreich Serbien und das Serbenvolk, I. Leipzig 1904).

46) Ljubomir Nikiç, Camiye u Beogradu (Godišnjak Muzeya Grada Beograda, Beograd 1958, V, 163). Belgrad'ın Kanunî Sultan Süleyman tarafından ilk defa fethedilmesine dair Sa'yî mahlaslı bir müellif'in (pek muhtemelen Prizren'li Sa'yî Çelebi'nin) «Feth - i kal'a-i Belgrad» isimli yazma halinde bir risalesi vardır.

47) Mehmed Remzi Deliç, Turske Starine u Beogradu, (Beogradske opštinske novine, Beograd 1937, br. 1-3, s. 70).

48) Nikiç, aynı makale, s. 163.

49) Aynı müellif, aynı makale, s. 164.

50) Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları (Vakıflar Dergisi Ankara, 1957, cilt III'den ayrı basım, s. 25).

51) Nikiç, Dzamije u Beogradu, s. 163.

İnşa tarihi ise, 930/1523 olarak kayd edilmektedir. Bu malûmatın kaynağı, maalesef, zikredilmemiştir⁵².

Camiin, 1953 - 1963 senelerindeki tamirâtı esnasında, mahfilden minareye çıkan kapının üstünde, tahribedilmiş bir kitabesi bulunmuştur. Kitabedeki üç rakkamdan ortadaki silik olduğundan, 2 mi yoksa 8 mi, vâzıh okunmıyor. Diğer iki rakkam, yâni birinci ve üçüncü açıktır : 9 - 8, dolayısıyla tarih ya 928/1522 veya 988/1580 dir. Aradaki fark altmış sene kadardır. Şayed ilk tahmin doğru ise, o zaman «Birlik» gazetesindeki 930/1523 tarihi, bu kitabedeki tarihe hemen hemen uymaktadır ve o zaman camiin inşası Kanuni Sultan Süleyman devrinde ve fethin akabinde vukubulmuştur. Diğer tabirle Belgradda Osmanlılar tarafından inşa ettirilen ilk cami olur. İkinci tahmin doğru olduğu takdirde, camiin inşası II Selim devrinde ve 988/1580 tarihinde vuku bulmuş demektir. Tabii eğer bu kitabedeki tarih, camiin inşası tarihi ise, zira, kitabenin hakkediliş tarihi de olabilir⁵³.

Bayraklı namı altındaki bu güzel mabed, ne eski Osmanlı Devleti Tahrir defterlerinde (1476 ile 1566 seneleri arasında), ne de Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçer. Başka bir isim altında geçmesi mümkün olsa da, bunu bugün katıyetle tesbit etmek zordur, hatta imkânsızdır. XIX. asır Sırp kaynakları onu «Bayrak Cami» diye adlandırır ve cami listesinin başına koyarlar⁵⁴. Şimdiki Kadastro defterlerinde bu cami' «Siranova» adı altında kayıtlıdır ki, böyle bir isme, başka hiçbir yerde rastlanmamaktadır.

Camiin son tamiri esnasında (1953 - 1963), camiin önündeki sofalar yıktırılmıştır. Cami kapısının sol tarafındaki sofanın altında iki mezar görünmüş tü ve içlerinde koyu kahve rengine mantoya sarılı iki iskelet vardı. Başları garba, ayakları ise şarka karşı çevrilmiş vaziyette olmaları dolayısıyla, bun-

ların müslüman cesedleri olmadığı âşikârdır. Herhalde Hıristiyan ve -mantolarının rengine bakılırsa - Fransisken rahibleri idiler. Belli ki camiin kiliseye tahvili zamanında oraya gömülmüşlerdir⁵⁵.

Görülüyor ki, diğer Belgrad câmilerinin âkibetine Bayraklı Câmii de uğramış ve katolik kilisesi oluvermiştir. Bunun izleri zamanımıza kadar bî-nadan silinememiştir. Meselâ câmi, kareli taşlardan inşa edilmişken, minarenin esas kısmından yukarıdaki kısım, yani aleme kadar olan kısım tuğladan yapılmıştır. Zira, keza taşdan yapılmış olan bu kısımda, camiin kiliseye tahvili sırasında, çan kulesi kurulmuştur. Aynı şekilde, mihrabın bulunduğu duvar ile şimal tarafındaki sol duvar da kısmen yıktırılmış ve böylece kilise «mihrabı» (Autel, oltar) oraya yerleştirilmişti. Sonraları, açılan büyük delikler, tuğla ile kapatılmış ve bu hali örtmek kastıyla bütün câmiî badana etmek zarureti hâsıl olmuştur.

Bundan sonra - ve XIX. asra kadar - cami hakkında mühim kayıtlar yoktur. Ancak, 28.6.1836 tarihinde tanzim edilmiş bir listede, diğer camiler arasında Bayraklı Camii'nin ismi de geçer. Camiin bulunduğu semte «Zeyrek» denirdi ki bu semt eski devirlerde şehrin en mühim ticaret merkezi idi. Camiin ehemmiyeti, asıl Türklerin Belgradı terkedişinden sonra (1862) artmıştır. Fakat Belgrad kalesinin 19.9.1867 tarihindeki tesliminden sonra vaziyet değişti⁵⁶. Belgraddaki müslüman-

52) Abdullah Talundzić, Bajrakli Džamija u Beogradu (Bosna - Hersek İslâm İlmive Cemiyeti organı olan «Preporod» Sarajevo 5 Rebi'ul - Ahir 1391/1 Jun 1971, god. II, broj 18, str. 10); Muhammed Babiç, Bajrakli Džamija i njen Džemaat u Beogradu «Preporod» mecmuası, Sarajevo 29, Zu'l - Hicca 1391/15 Şubat 1972, yıl, II, No. 35, s. 7)

53) Aynı makale, aynı sahife.

54) Aynı makale,

55) M. Babiç, Zikri geçen makale (aynı gazete, aynı sayı, aynı sahife).

ların sayısı azaldı. Ticaret ve sanatta meşgul birkaç Türk vatandaşı yanında, Sırp vatandaşı olarak biraz müslüman Çingene kalmıştı. Bu mahdud sayıdaki müslümanların ibadetleri için kendilerine bir cami tahsis etmek icabediyordu. Sırp hükümeti bunu 1868 yılında yaptı. Knez Mihail, Maarif ve kilise işleri Vekiline İslâm ibadethanesi olarak bir cami açmasını emretti, o da Bayraklı Camii'ni seçti.

Prens Mihail'in beratı şöyledir :

III Mihail M. Obrenoviç

Allah'ın lütfu ve milletin iradesiyle
Sırp Kinyazı

Devlet Şurası ile mutabık kalarak [aşağıdaki hususları] kararlaştırdık ve kararlaştırıyoruz :

Maarif ve kilise işleri Bakanına, bu yılın Haziran ayının birinci gününden itibaren, bura Bayraklı Câmii hocasına yılda 240 talir ve müezzine 120 talir ödemesine salâhiyet verilmesini [uygun bulduk]. Buna göre, bütün hükümet için tahsis edilen fevkalade masraflardan 1800 vergi kuruşunun ve yukarıda zikri geçen yıllık yardımın ilâvesiyle, 1 Hazirandan bu bütçe yılının sonuna kadar tediye edilip, gelecek hesap yılı için bütçeye konsun. Maarif ve Kilise İşleri ile Mâliye Bakanlarımız bu kararı tatbik etsinler.

M.M. Obrenoviç (knedi imzasıyla)

1868 yılı Mayıs ayının 18 i, Belgradta.

Maarif ve Kilise İşleri Bakanı
D. Tzirnobartz (kendi imzasıyla)

Maliye Bakanı
K. Tzukiç (kendi imzasıyla)⁵⁷

1867 yılında Sultan, Sırp Prensine, Sırbistandaki kalelerin idaresini devrettiğinde : Camilerin menkul mallarının Vidin'e nakledilmesi kararlaştırılmıştı. Bu vesile ile, Sırp hükümeti, Belgradta bir islâm mabedinin yaşatılma-

sı için maddi yardımlarda bulunacağı hususunda taahhüde girmiştir. Bu taahhüde binaen : Sırp Prenslığı bütçesine 1869-1876 mâli seneleri için aşağıdaki tahsisatı koymuştu :

1) «Türk Hocasına» yardım için 1869 ve 1870 yıllarında 1,212,48 er dinar, diğer yıllarda 1,515, 60 ar dinar;

2) «Türk Müezzine» yardım için yılda 606,24 dinar,

3) Hocaya ve müezzine teshin için yılda 303,12 dinar,

4) Camilerin aydınlanması ve diğer ihtiyaçları için yılda 631,50 dinar⁵⁸.

1868 senesinde, Saraybosnalı Muhammed Efendi Hacımehmedoviç imam, Uzeyr Efendi Hacıahmedoviç de müezzin tayin edildi. Onlar 1874 senesine kadar vazifelerine devam ettiler. O sene Polis Müdürlüğü, Maarif ve Kilise İşleri Vekâletine 11.3.1874 tarihinde «Belgrad Hocası»nın vefat ettiğini haber vermiştir. Bundan biraz sonra, müezzin de istifa edip Saray - Bosna'ya gitmiştir. Maarif Vekâleti arşiv vesikalarında bundan sonraki imam ve müezzinlerin tayinlerine dair malûmat vardır⁵⁹.

Gayet tabiidir ki, Belgrad'ın her istirdadından sonra ve imkân dahilinde büyük sayıdaki câmiler tamir edilip, tekrar eski hallerine irca edilirdi. Fakat bir kısım câmi o derece tahrib ediliyordu ki, tamiri mümkün olamıyor

56) «Belgrad Destanı»nın son beyti bu hususa temas etmektedir :

Kâfire teslim ittiler kal'eyi,
Camileri kilise olan Belgrad.

(Kemal Zeki Gençosman, Türk Destanları - Hürriyet Yayınları -, İstanbul 1972, s. 258.)

57) Bu vesika Belgrad Devlet Arşivinde muhafaza edilmektedir. (Maarif ve Kilise Bakanlığı kayd numarası 1398, tarihi de : 23 Mayıs 1868 dir).

58) Pregled primanja i izdavanja Glavne - Drzavne Blagajne po budzetima i van budzeta za vreme od 1869 do 1896 godine Beograd 1896, s 505 - 506. Bk. Nikiç, zikri geçen yazısı, s. 161, 204.

59) Bütün bu tafsilât için bkz. M. Bağış Zikri geçen makale (aynı dergi, aynı sayı, aynı sahife).

ve böylece yok oluyordu. Bayraklı camii ancak kısmen tamir edilerek, Türklerin Belgrad'dan nihai olarak çekilişi tarihi olan 1867 yılına böylece ulaşabilmiştir. Gerçi Türklerin Belgrad'ı terk etmelerinden sonra da - sayıca az olmakla beraber - zanaat ve taticılıkla⁶⁰ meşgul olan bir miktar müslüman kalmış ve bunların ibâdet ihtiyaçlarını tatmin etmek için bu câmi bugüne kadar ayakta durabilmiştir. 1867 yılında câmi tamir edilmiş, camiinin bitişiğindeki küçük evde oturan terzi Vilhelm Şosberger başka bir yere taşınmış, bu ev - tamir gördükten sonra - imama tahsis edilmiştir.

Yukarıda zikredildiği gibi, üç defa Avusturya, bir defa Sırbistan orduları tarafından işgal edilen Belgradta tahrib veya kiliselere tahvil edilen câmilerin büyük bir kısmı, istirdattan sonra, Osmanlılar tarafından tamir edilmişti. Fakat Osmanlıların Belgrad'dan çekilişi üzerine, Bayraklı câmi hariç, hemen hemen bütün câmiler yok edilmiş veya harabe haline dönmüştü. Gerçi Abdullah Hacıç'in ifadesine göre, çok yaşlı bazı Belgradlı hıristiyanlar, o zaman mevcut olan bazı câmileri hatırlıyorlardı. Ezcümle : bugünkü Büyük Millet Meclisi yanındaki Battal câmi, bugünkü Sırp İlim Akademisi binası arkasındaki Defterdâr Câmi ve bugünkü Halk Tiyatrosu yanında Türbe câmi⁶¹. İşte, Belgrad'da arta kalan müslümanların ibadet ihtiyaçlarını karşılamak için, harab durumundaki bir kaç câmi arasında Bayraklı Câmi üzerinde karar kılındı, ve câmi ile imâmın meskeni olarak tahsis edilen bitişikteki ev tamir edildi. Ancak, 1871 yılında Belgrad'da İslm Dini Cemâat Heyeti (Cematski Odbor) kurulabilmiş ve câmie bir müteveli tayin edilmişti. Fakat, 1876 senesinde Türkiye ile vuku bulan

harp ve bundan mütevellid husule gelen psikoz yüzünden, Belgrad müslümanlarının ekseriyeti ve bu arada Cemâat Meclisi a'zaları Belgrad'ı terk etmişlerdir. Bu vesile ile Emniyet Müdürlüğü (Uprava Grada) bütün eşyası ile birlikte câmi devr almış, kapatmış ve kapılarını mühürlemiştir. İmam ve müezzinin oturdukları evler, muhacirlerin tasarruflarına verilmişti. Fakat bundan sonra, 1891 yılına kadar, arta kalan Belgrad müslümanları ve Bayraklı Câmi hakkında resmi kayıtlarda bilgi yoktur. Bununla beraber, harbden sonra müslümanların tekrar Belgrad'a döndüklerini farzetmek icab ediyor. Zira, 1893 tarihinde câmiin tâmir edilip, yeniden ibâdete açıldığını görüyoruz. Gerçekten camiinin bu tamirine dair Türkçe manzum bir târih yazılmıştır ki, bu tarih tabelâsı halen İslâm Cemaatı Merkezinde muhafaza edilmektedir⁶². Tarihin metni şöyledir :

Sırbistan dahilinde Belgrad kasa-basında vâki Bayraklı câmiî şerifin Sırbistân hükümdârı kiral Aleksandır hazretleri tarafından tâ'mir ve tecdid olduğu cihetle bu babda Nişlî Kâdi-

60) Birkaç sene evvel İstanbul'da vefat eden eski mebuslardan Malik Pehlivan'ın babası Mehmed (Medo) tarafından kurulmuş şeker, pasta ve bozahanenin tabelasında tesis tarihi olan 1851 yılı müessesenin kapısı üstünde halâ yazılı olarak durmaktadır. (Ulica 7. Jula). Pehlivan ailesi Frizren civarındaki Gora mıntikasındadır.

61) Abdullah Hacıç. Bayraklı Camiye u Beogradu (Godišnjak (Muzeya) Grada Beograda, Beograd 1957. IV. 95).

62) Talebe iken, 1925 senesinde, Belgrad'a uğradığımda, camiinin dış duvarlarından birine asılan şu beyti ihtiva eden bir tabelâyı gördüğümü halâ hatırlıyorum :

Kelâma gelince, müslümanım diyen çok

Ezan okununca, camiye gelen yok.

Üçüncü Cihan Harbinde, yani 1943 yılında Belgrad'a gidişimde, evvelce camide gördüğüm mezkûr tabelâyı bulamadım.

zâde Tevfik Efendi tarafından söylenilen tarihtir.

Vekil-i Rasûlüllâh, Halifei âli-i zamân

İmâmu'l-Müslimîn şevketlu Sultân
Abdulhamid Hân

Adalet ve merhametle ol Padişah-ı nû-
refşân

Gerçek oldu mazhar-ı tahsîn-i cüm-
le hükümdârân

Hâdim-i din-i mubîn olduğu için ol
padişâh

Riayet iderler dinimize her yerde
bîgümân

İnkilâb-ı siyas, hem mürûr-i zaman ile
Olmuş idi bu câmi-i şerif harab-u
virân

Ta'mir-u tecdidine emreyledi azametlu
kral

Alekdandır Obrenoviç Hükümdâr-ı
Sırbistân

Gençliği zamanında ol hükümdâr-ı
zîşân

Cümle müslümanlar eyledi şâda-
n-u handân

Belgrad belediyesi hem eşrâf-ı zâdegânı
Sarfı- nakd-u himmetle aldılar şö-
ret-ü şân

Bir günün bin eylesün ol kral-ı zîşânın
Hudû

Peder-ü mâderiyle binler yaşasın
durunca cihan

Bâis-i ta'mir, Süleymân Efendi Falaciç'-
dir

Cennet-i âlâda mekân virsün ana
da Rahmân

«Hüve» dedi Tevfik, söyledi tarihin
iyân

Bayraklı Câmii bugün ta'mir eyledi
İseviyân

İsm-i «hüve» [artsun
hatdan] ...inde'l-hisâb

11

1300

1311 [1893-4].

Fotokopiden de vazih olarak anlaşılacağı gibi, metinde عيسويان (İse-

viyân) yazılıdır. Merhum Abdullah Ha-
ciç'in عيسويان (İsevi nân) şeklindeki

okuyuşu ve buna göre Boşnakçaya ter-
cemesi («hrişçanski hleb»), muhakkak
yanlıştır [Bkz. Godisnjak M G Bgd.
1957, IV, 99]. Dolayısıyla, bu mısra'nın
tercemesi :

Danas hrişçanski hleb popravi Bajrak-
li camiju yerine :

Danas hrişçani [sljedbenici İsa'a] pop-
raviše Bajrakli-dzamiyu şeklinde ol-
malıdır.

Anlaşılan, câmiin bu ikinci mühim
tamirinden sonra, cemaat Meclisi tek-
rar teşekkül edip normal hale girmiş-
tir. Resmi kayıtlardan anlaşıldığına
göre, câmiin bakımını Belgrad Beledi-
yesi Devletten devr almıştır. Zira
imam, Nişli Süleymân Efendi Falaciç,
maaşını Belediyeden almaktaydı. Aynı
kayıtlara göre imam maaşı vergiden
muaf tutuluyordu. Câmi üzerinde Be-
lediye tarafından yapılan ilk mühim
tamirat, 1930 yılına aiddir. O sene Yu-
goslavya Kırallığı Re'isu'l-Ulemâsı (Şey-
hu'l-İslâmı) Hacı Hafız İbrahim Hilmi
Maglayliç'in⁶³ cülus merasimi (İntroni-
sation, ustoličenje) bu câmide cereyan
etmiştir. Câmiin bu tamirinden üç se-
ne sonra, harab haldeki imam evinin
yerinde yeni bir ev inşa edilmişti⁶⁴.

Şunu da hatırlatalım ki Birinci
Cihan Harbi'nden evvel de Belgrad'da-
ki İslâm cemaati sayıca çok değildi.
Ancak birkaç yüz kişiden ibaretti. Ara-

63) Maglayliçin kısa biyografisi için bkz
Prof. M. Tayyib Okıç, Peygamberimiz (S. A.
S) ve insan hakları (Diyanet Dergisi, özel
sayı, Ankara 1970, s. 34, not 13).

64) Osmanlı İmparatorluğu son veliâhd
lerinden Yusuf İzzuddin Efendi'nin, I. Cihan
harbi esnasında-Almanya'ya giderken-Alman
işgali altında bulunan Belgrada uğrayıp,
Bayraklı Camiini ziyaret ettiği vesilesiyle,
cami'e güzel bir halı hediye ettiğini, bilmü-
nasebe burada kaydedelim.

larında siyasi sebeplerden dolayı Belgrad'a iltica eden bazı münevver Boşnak gençler de vardı (şâir Osman Cikiç, şâir Abdullah ([Avdo] Karabegoviç, Sırrı Abdagiç, Nezir Hacınaliç, Hasan Roboviç, Mustafa Golubiç, Gül Ağa (Cülaga) Bukovatz ve Rıdvan Sofogibi)⁶⁵.

Fakat İkinci Cihan Harbi'nden evvel, Belgrad'da yaşayan Müslümanların sayısı birkaç bin kişiyi buluyordu. Birinci cihan harbinin sonundan 1920 senesine kadar (sonraları Yugoslavya ordusu müftüsü olan) Hersekli (Konyitzeli) Abdusselâm Cumhur, Bayraklı Camii imamlığı vazifesini ifa ederdi. O sene, yani 1920 de cami imamı yine Konyitzeli Abdullah Hacıç oldu ve bu vazifede kırk sene müddetle bilâ fasıla -yani 1960'a kadar -kaldı. Son hastalığı esnasında ve vefatından sonra bu vazifeyi Adem Muiçinoviç deruhde etti. 1967 yılı başlarında, Belgrad başimamı ve müftüsü olarak -yüksek ilâhiyat tahsilini Mısır'da yapmış olan genç âlim Hamdi Efendi Yusufspahiç tayin edildi ve halen de bu vazife başında bulunmaktadır⁶⁶.

İkinci cihan harbinden sonra, Belgrad'da oturan müslümanların sayısı otuz bini aşmış bulunmaktadır. Bunlar, Bosna -Hersek Cumhuriyeti, Bosna'nın eski Yeni Pazar sancağı, Kosovo muhtar bölgesi, Makedonya ve Karadağ cumhuriyetlerinden gelen müslümanlar ile yabancı memleketlerden gelen (meselâ İslâm devletleri sefâretleri mensubları) müslümanlardan ibarettir.

1941 senesinde, Almanlar tarafından Belgradın havadan bombardımanı esnasında, camiiin damı tahrib edilmiş ise de, aynı senede tamir edilmiştir. Aynı şekilde Almanların Belgrad'dan çekilişi sırasında (1944) Almanlar tarafından camiiin bir köşesi, damı ve minarenin üst kısmı tekrar tahrib edilmiş, fakat 1945 yılında Belediye tarafından tamir edilmiştir. -

1946 senesinde, Bayraklı camii tarihî bir eser olarak Devlet, yani «Sırbistan Halk Cumhuriyeti Kültür Abideleri Himaye ve İlmi Tetkik Müessesesi» himayesine alınmış, buna dair kayd, bir tunç levhası üzerine hakkedilip, camii'nin divarına konmuştur. 1953 senesinden sonra ve on seneden fazla devam eden esaslı tamirat (conservation, restoration) yapıldıktan sonra nihayet ibadete açılmıştır. Bu son ve esaslı tamiratın masraflarını, Federal İcra Heyeti ile Belgrad Belediyesi müştereken üzerine almışlardır. Camii'e hiç bir vakıf malı bırakılmadığı için ve Belgrad'da Osmanlılardan kalma yüzlerce İslâmi eser, camii, mescid, medrese, mektez, tekke, türbe ve sâire vakıflarıyla birlikte Sırp prensliği (Knejevina) tarafından zabt edildiği için, Belgrad'ın tek kalan Bayraklı Camii'nin bakımını hükümet üzerine almak zorunda kalmıştır. Bu bakım işini, arzu edilmeyen, bir yük olarak telâkki etmiş olacaklar ki, Devlet Belediyeye, Belediye ise Şehir Müzesine devrededürmüşlerdir. Halen camiiin bakımı ve personel maaşları Belgrad Şehri Müzesi tarafından yürütülmektedir.

Camii'nin bu son tamiri esnasında, kubbenin takviyesi, Mimarlık Fakültesi Profesörlerinden Bojidar Tomiç'in plânlarına göre yapılmıştır. Bu tamir yapılırken camii'nin önündeki sofalarla camii'nin içindeki mahfil ve avludaki ev yıktırılmıştır. Bunun yerine avlu içinde bazı sıhhi tesisler kurulmuştur. Hayalî bir şadırvanın ilâvesi, hem estetik bakımdan çirkindir, hem de kullanılmayacak şekilde kurulmuştur. Acaipliği arttırmak için, abdest esnasında ayakların konulacağı yerler de ters konmuştur;

Yıktırılmış mahfili yerine, İslâm Cemaati, yeni mahfil yaptırmış ve camii'i yeni halılarla döşemiştir.

65) Muhammed Babiç. Bayraklı Džamija i njen dzemaat u Beogradu «Preporod». Sarajevo 29 Zu'l - Hicca 1391/15 Şubat 1972. yıl III, No. 35., s. 7).

66) Aynı Makale

Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti Kültür Abideleri Koruma ve İlmî İnceleme Kurumu'nun bazı mütehasısları, selâhiyet hudutlarını aşarak bu fırsatı bilistifade, cami'i ibadethane halinden çıkarıp, «Balmumu Figürler Müzesi»ne çevrilmesini düşünmüşlerdir. Balmumundan yapılmış namaz kılan cemaat, böylece sun'î, hayali, olarak, cami'de ibadet edecekmiş! Bereket versin, «Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti Din İşleri Komisyonu» (Komisija Vjerska Pitanja Socijalističke Republike Srbije) işe müdahale edip böyle acaip bir projenin tahakkukuna mani olmuş ve camiin, eskisi gibi, ibadet yeri halinde kalmasını te'min etmiştir. Bu sayede Belgraddaki yüzlerce İslâm kültür abidelerinden arta kalan bu son tarihi cami', İslâm ma'bedi olarak devam etmeğe imkân bulabilmiştir. Mezkûr Komisyonun yerinde olan bu hareketi, Müslümanlar arasında büyük memnuniyet ve takdir ile karşılanmıştır⁶⁷.

Halen Bayraklı Camii'nde, çalışma rejimi dolayısıyla, sabah namazları hâriç, diğer dört namaz ile cuma ve bayram namazları kılınmaktadır. Bilhassa cum'a, teravih ve bayram namazlarında cemaat çok oluyor. Fakat cami ve etrafı bin kişiyi ancak alabildiği için, kâfi gelmiyor. Câmî ve müştemilatı daha geniş olsa, daha da çok cemaat olur. Câmî ve diğer dînî teşkilât, yer darlığı yüzünden toplantılarını dahi cami'e bitişik olan imam meskeninde yapmaktadırlar. Yazın cami içinde gerek çocuklara, gerek büyüklere mahsus din dersleri, kurslar halinde, yapılmaktadır. Devam edenlerin sayısı altmış kadardır. Cemaat azaları birkaç yüz kişiden ibarettir.

Belgrad İslâm cemaatı mensubları ekseriya fakir tabakadan, bilhassa işçilerden müteşekkildir. Fakat bunlardan başka yerli ve yabancılardan yüksek tabakaya mensûb zevat da cami'e gelmektedir. Vaazları bizzat müfti ve başıamam Hamdi Efendi Yusufspa

hiç yapmaktadır.

Din ve dînî tedrisat faaliyeti için, yer darlığının giderilmesi, âcil bir ihtiyaç teşkil etmektedir. Belgrad İslâm dini teşkilâtının faaliyet sahası : Şimali Sırbistan ve muhtar Voyvodina bölgesidir. Oralarda âcil manevî yardıma muhtaç olan binlerce müslüman yaşamaktadır. Dâimi surette dahili İslâm misyonerliğine şiddetle ihtiyaç vardır ve cemaat mensubları bunu ısrarla talep ve rica ediyorlar. Bu yerlerin başlıcaları şunlardır : Banatski Brestovac, Novi Sad şehri ve civarındaki Veterinik, Sombor, Zrenjanin, Pančevo ilâh

Halen Belgrad İslâm dînî teşkilâtının maddi kaynakları şunlardır :

- a) Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti İcra Hey'etinin ayırdığı tahsisat,
- b) Belgrad Şehir Meclisi tarafından verilen mli yardım.

Teşkilâtın başka mal ve mülki olmamakla beraber, fakirlere maddi yardım yapmaya imkân bulmaktadır. Halbuki eski zamanlarda - Osmanlı devrinde - camiin maddi ihtiyaçlarını karşılamak için kendi malı, vakfı, var idi. Böyle bir vakıf malı «Dörtüolda» (Dorçol) bulunuyor ve müsteciri senede 48 kuruş icar bedeli olarak câmî vakfına ödüyordu. Malın o zamanki kıymeti ise, dörtüüz kuruştur.

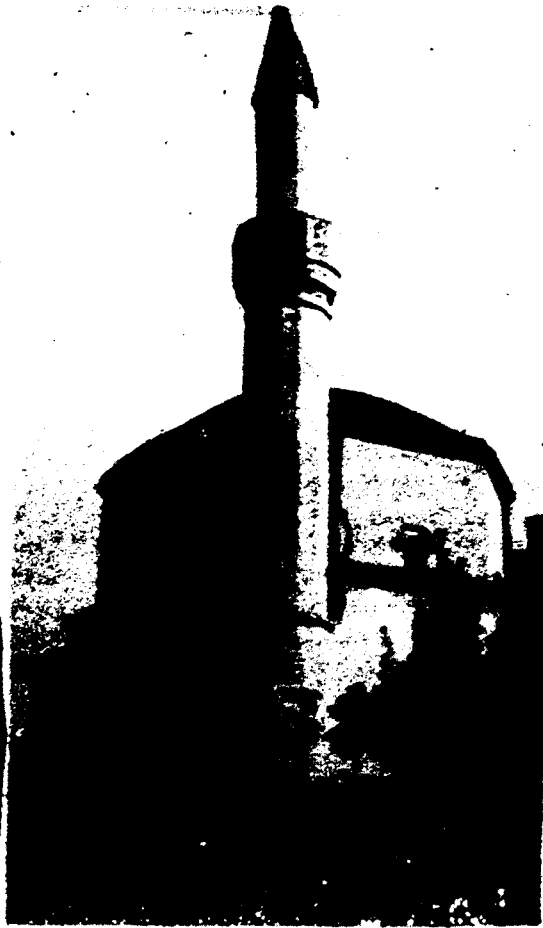
Belgradda bugüne kadar ayakta durabilen son ve yegâne İslâm mabedinin tarih içindeki macerâlî mâzisi böylece sona ermiş ve câmî nihayet istikrar bulabilmiştir. Memur, talebe, işçi, tüccar veya asker olarak Bosna-Hersek, Kosovo, Karadağ ve Makedonyadan Belgrad'a gelip orada muvakkaten veya dâimi surette oturan müslümanların sayısı yüksektir⁶⁸ ve mutlaka bir (hatta bir kaç) câmîe ihtiyaçları şiddetle hissedilmektedir. Bayraklı câmîi şimdi turistleri de çeken nâdir eserlerden biridir.

67) Muhammed Babiç, Zikri geçen makale (aynı gazete, aynı sayı, aynı sahife, bütün bu tafsilât için bakınız.)

68) 35 sene evvel Belgrad müslimanlarının ahvali hakkında yazdığı makalede, Bayraklı Câmî'nin bundan evvelki imamı merhum Abdullah Hacıç, Belgrad'da yaşayan müslimanların sayısının beş bini (asker hariç) aştığını tesbit etmişti. Hacıç aynı yazıda o zamanki Belgrad İslâmî müesseselerinden : Osman Çikic talebe yurdu, Evkaf ve maarif heyeti, ser'i mahkeme ve Bayraklı câmîi idaresi mevcûd olduğunu kaydetmektedir. (Ab

dullah Hacıç, Müslimani u Beogradu, 1939 yılına mahsus «Gayret» yillığı, Sarajevo 1933 ss. 338 - 340) Aynı yazarın Bayraklı camii hakkında daha iki yazısı vardır : Beograd-daki Bayraklı camii (Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, Sarajevo 1958, IX. 330 - 333) ve «Beograddaki Bayraklı camii» (Godišnjak Muzeja Grada Beograda, Beograd 1957, IV. 93 - 100).

Ск -- Байракли-мамаре у улуме Героним,
Детрмоко, број 11, сликме, ма 1940

Resim : 1 — Bayraklı Camii
(1940 senesinde çekilen resmi)

Resim : 2 — Мухрабност Бајракли џамие са мухрабом

Resim : 2 — Camiin içi ve mihrabı
(Mihrabın önünde duran zât camiin imamı
Rahmetli Abdullah Hacıç)

Ср. 4 — Хронограм поводом завршавања џамије Бајракли: џамији у Београду. 1893/4. година. Оригинал се налази у Библиотеци Српске академије наука и уметности у Београду.

Указ
18 Маја 1868

Милош Обреновић
Кнез Србије
Указом
18 Маја 1868
Године

Mihail Obrenovic

Сл. 3 — Указ кнеза Михајла Обреновића од 18 маја 1868 године. Оригинал се налази у Државној архиви НРС

Resim: 3 – Prens Mihail Obrenović'in
18/Mayıs/1868 tarihli iradesi